

BARBIER ТА ЙОГО ВАРІАНТНІ НАЗВИ В НІМЕЦЬКІЙ, ПОЛЬСЬКІЙ ТА СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ _____

Статтю присвячено дослідженню походження різновидів назви ремісника *barbier* у німецькій, польській, українській, білоруській та російській мовах. Розглядається історія вивчення цих варіативних найменувань, вивчаються способи їхнього словотворення, аналізуються їхні витoki та історія поширення у досліджуваних мовах на основі писемних пам'яток XIV–XIX ст.

Ключові слова: назва ремісника, дисиміляція, запозичення, діалект, історія мови, міжмовні контакти.

Дослідження інпомовних лексичних запозичених елементів у слов'янських мовах уже має свою історію здобутків і досягнень, проте ще залишається багато маловивчених аспектів процесу запозичення слів. Наприклад, недостатньо спеціальних досліджень, що розглядають варіативність запозичених лексичних елементів. А це може свідчити про потрапляння з різних діалектів мови-джерела запозичень чи утворення нових варіантів до вже існуючих слів у мові-реципієнті¹.

Досліджуючи зміни в системах вокалізму та консонантизму німецьких запозичень у польській мові, В. Кестнер встановлює дисиміляцію $r \rightarrow l \rightarrow r$ у таких словах: *alkierz*, *balwierz*, *falbierz*, *folwark*, *mularz*, *stularz* та інших запозиченнях². Однак він вагається, у якій саме мові відбулася дисиміляція — польській чи німецькій, тому що дисиміляція двох *r* в одному слові відома всім індогерманським мовам. Також він вважає, що свн. *b* у цьому ж варіанті найменування цирульника (*balwierz*) відповідає п. *w* поряд з такими словами: *kawał*, *owoc*, *waldrian*³. Тобто п. *balwierz* походить з н. *Barbier*. Цієї ж думки дотримуються А. Брюкнер і А. Баньковський⁴. А польський варіант *barwierz* «цирульник» ви-

¹ Пиц Т. З історії поширення ремісничої назви *маляр* та її варіантів у польській і східнослов'янських мовах // Укр. мова.— 2009.— № 1.— С. 104–108; Пиц Т. Німецькі назви шкіряників у польській, білоруській та українській мовах XV–XVII ст. // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. «Іноземні мови».— 2008.— Вип. 15.— С. 79–86; Пиц Т. Б. Про німецьке походження ремісничих назв *ślosarz*, *ślósarz*, *ślusarz*, *слосар*, *слесарь* у слов'янських мовах // Мовознавство.— 2007.— № 2.— С. 35–41; Пиц Т. Б. Походження і поширення варіативних ремісничих назв муляра у польській та східнослов'янських мовах // Філол. науки.— Суми, 2009.— С. 392–397; Пиц Т. Походження ремісничих назв *боднар*, *бондар* та *bednarz* у слов'янських мовах // Wiener Slavistisches Jahrbuch.— 2006.— Bd 52.— S. 135–146 та ін.

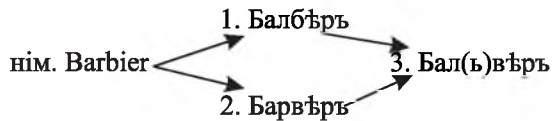
² Kaestner W. Die deutschen Lehnwörter im Polnischen : Einleitung und Lautlehre : Diss. zur Erlangung des Doktorgrades.— Leipzig, 1939.— T. 1.— S. 58.

³ Ibid.— S. 90.

⁴ Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego.— Warszawa, 1985.— S. 12; Bankowski A. Etymologiczny słownik języka polskiego.— Warszawa, 2000.— T. 1.— S. 28

ник у результаті зближення з п. *barwierz* «той, що фарбує сукно», пов'язаного із свн. *varwer* «т. с»⁵.

Етимологічний словник української мови виводить укр. *бальвір* «фельдшер» з п. *balwierz* «цирульник, фельдшер», *balbierz* «т. с», що через *Barbier* зводиться до іт. *barbiere* чи до фр. *barbier* «т. с»⁶. Білоруський мовознавець А. Булика також вважає, що варіант *балверь* (*балвэрь, бальберь, бальверь, болверь*) походить з п. *balwierz* < н. *Balbier*, і додає різновид *барберь* (*барбирь, барверь*) «цирульник, фельдшер» < п. *balwierz, barwierz* < н. *Balbier, Barbier* < іт. *barbiere* чи фр. *barbier*⁷. Натомість Я. Рудницький вважає, що *бальвір* походить з п. *balwierz* < нвн. *Barbier*, а *барбер* — безпосередньо з англ. *barber*⁸. Детальнішу схему виникнення українських антропонімів, утворених на основі німецької назви перукаря, цирульника *Barbier*, пропонує А. Непокупний на матеріалі «Реестру війська запорозького 1649 р.»:

На його думку, «спочатку відбувається регресивна дисиміляція першого плавного г, а потім уже і прогресивна дисиміляція другого губного (b), що врешті-решт приводить до появи форми з подвійним розподібненням, як у п. *balwierz*. У нашому випадку це антропоніми Балбѣрь (3 свідоцтва), Барвѣрь (1 приклад) і Бал(ь)вѣрь (7 носіїв)»⁹. Як нам видається, поширення та виникнення нових форм назви ремісника, утворених на основі нім. *Barbier* у німецькій, польській, українській, білоруській і російській мовах, заслуговує на спеціальне дослідження в рамках порівняльно-історичного мовознавства з урахуванням писемних пам'яток досліджуваних мов. Це дозволить реконструювати більш-менш повну картину витоків і шляхів поширення кожного варіанта назви цирульника, що і є завданням цієї статті.

Можна погодитися з твердженням про те, що вихідною формою назви ремісника, яка спричинила низку дисимілятивних перетворень, є нім. *Barbier* «цирульник», точніше — її рання нововерхньонімецька форма *barbyer / barbier*, що засвідчена вперше наприкінці XIV ст. у рипуарському діалекті, куди вона потрапила наприкінці XIV ст. з французької мови (фр. *barbier*)¹⁰: «... meist(er) Gerart mijns b(er)n *barbyer* gelege(n) ind badde ...» (Jülich, 1398–1399), «clage van der *barbiere* ...» (Köln, 1424–1425)¹¹, «Meister Wilhelm der *Barbier*» (Bonn, 1427), «Johans van Maentz des *barbiere*» (Bonn, 1447)¹². Слід зазначити, що *barbier* не лише стриг, а й пускав кров, лікував рани. У середньовічному Данцигу представ-

⁵ Kaestner W. Op. cit.— С. 91; Bańkowski A. Op. cit.

⁶ Етимологічний словник української мови.— К., 1982.— Т. 1.— С. 130.

⁷ Булика А. М. Лексичныя запазычанні ў беларускай мове XIV–XVIII ст.— Мінск, 1980.— С. 88

⁸ Rudnyč'kyj J. An etymological dictionary of the Ukrainian language.— Winnipeg, 1962.— Part 1.— P. 63.

⁹ Непокупний А. П. Реестр Війська Запорозького 1649 р. як словник, покладений на карту // Укр. мова.— 2001.— № 1.— С. 40.

¹⁰ Kluge Fr. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache.— 24 durch. und erw. Aufl.— Berlin, 2002.— S. 90.

¹¹ Frühneuhochdeutsches Wörterbuch / Hrsg. von R. A. Anderson, U. Goebel, O. Reichmann.— Berlin ; New York, 1994.— Bd 2.— H. 4.— С. 1984.

¹² Bickel H. Beinamen und Familiennamen des 12. bis 16. Jahrhunderts im Bonner Raum.— Bonn, 1978.— S. 239.

ників цього ремесла також називали *chirurgi*, або *medici*¹³. Вважаємо, що в польську мову н. *barbier* міг потрапити із сілезького діалекту: *barbier* (Leobschütz, 1434)¹⁴. Наприклад, у іншому суміжному з польською мовою німецькому говорі — нижньопрусському діалекті — цей варіант назви цирульника згадується значно пізніше, ніж у польських пам'ятках: «... Er furte in zu dem *barbire*» (Elbing, 1565)¹⁵. Можливо, утвердженню цього варіанта запозичення в польській мові міг також сприяти його різновид з подвоєним суфіксом *-er*, який до часу появи в польській мові назви *barbirz* фіксувався в нижньопрусському говорі («von schuld meister Niclaus des *barbirers* zu Marienburg» — Preussen, 1454)¹⁶, згодом також у пшавському («nach der gepurt hohen vleiß zu haben zu der mutter, sonderlich dem kind mit vleiß zu lösen, durch sich selbs oder ainen *barbierer*», 1503), рипуарському («den snydern seint zgedan die buntworter oder kursener, die hoetmecher, *barbierer*, wapensticker» — Düren, 1545), верхньосаксонському («Kein *barbirer* oder bader soll einigen verwundeteten, [...], verpinden», 1542–1570) і гессенському говорах («Eines erbarn raths der statt Frankfurt am main den *barbirern* und bierbrewern gegebne gemeine articul und ordnung» — Frankfurt, 1594)¹⁷. На нашу думку, додавання додаткової морфемі *-er* є нічим іншим, як намаганням «онімечити» лексичну одиницю, що сприймалася носіями німецьких діалектів як іншомовна.

Найраніше свідчення про запозичену вихідну форму назви ремісника (н. *Barbier*) у польських джерелах виявляємо в назві дружини ремісника: «Honesta Barbara *barbyszka* concivissa nostra» (Poznań, 1482)¹⁸, пізніше також — «Księga lekarzom Aptekarzom Cyrulikom *Barbirzom*, Rostrucharzom [potrzebna]» (Kraków, 1613), «... Golaży Cesarz, *Barbierz*» (Lwów, 1745)¹⁹. Із східнослов'янських мов найраніші свідчення знаходимо в давніх українських текстах («*Барберь* Ганусь тоть дворь свой ... продаль» (1523)²⁰, «... пришлоль ку мнѣ Якубь *барбѣрь*» — Луцьк, 1583)²¹, згодом — у білоруських пам'ятках («тоть Янь *барбер* поведиль ... ижъ, жидъ Песахъ просиль мене, абыхъ его вилечиль» — 1540), «грѣшѣть теже нерозумные лѣкари, Аптыкари, *барбири*, которіи не знаючи зелье або лѣкарство дають шкодливое» — Клецк, 1562)²² та російських джерел («а что съ собою привель обтекарей и *барберовь*, людей честныхъ и къ дѣлу добръ годныхъ, 1581)²³.

У німецьких середньовічних текстах зустрічаються два варіанти найменування цирульника, утворених унаслідок регресивної дисиміляції *r — r > l — r*. Наприклад, у нижньопрусському діалекті: «2 Mark an den *Balbier*» (Preussen, 1562)²⁴. Можливо, звідси вона поширюється в східнотюринзьку говірку м. Альтенбург:

¹³ Volckmann E. Alte Gewerbegassen: deutsche Berufs-, Handwerks-, und Wirtschaftsgeschichte älterer Zeit.— Würzburg, 1921.— S. 66.

¹⁴ Jungandreas W. Beiträge zur Erforschung der Besiedlung Schlesiens und zur Entwicklungsgeschichte der schlesischen Mundart.— Breslau, 1928.— S. 288–289.

¹⁵ Ziesemer W. Preußisches Wörterbuch : Sprache und Volkstum Nordostdeutschlands.— 1935.— Bd 1.— S. 403.

¹⁶ Ziesemer W. Op. cit.— S. 403.

¹⁷ Frühneuhochdeutsches Wörterbuch...— S. 1985.

¹⁸ Słownik staropolski.— Wrocław ; Kraków ; Warszawa, 1953.— T. 1.— Z. 2.— S. 58.

¹⁹ Słownik języka polskiego XVII i 1. połowy XVIII wieku.— <http://sxvii.pl>.

²⁰ Картогекта Історичного словника українського языка (зберігається в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича у Львові).

²¹ Картогекта Словника української мови XV — першої половини XVI ст. (зберігається в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича у Львові).

²² Гістарычны слоўнік беларускай мовы / Пад рэд. А. М. Булыкі.— Мінск, 1985.— Вып. 1.— С. 186.

²³ Словарь русского языка XI–XVII вв.— М., 1975.— Вып. 1.— С. 68.

²⁴ Ziesemer W. Op. cit.— S. 403.

«Golthhan Thomas *Balbier-Witwe*» (1580)²⁵, «Beer Eustachius *Balbier*» (1580)²⁶, «Ritter, Hans, *Balbier ... Bürgersohn*» (1609)²⁷, «Rostius, Johan, *Balbier*, des H. Pfar- rers Sohn von Lohma» (1611)²⁸, «Lange, Hanß, *Hofbalbier* u. Feltscherer» (1635)²⁹. Однак у німецьких говорах географічно більш поширеним був варіант з подвоєним суфіксом *-er* — *balbierer* (< *barbierer*). Найраніше свідчення про нього вдалося відшукати у витягу з пам'ятки східнофранкського діалекту: «*dies ist der maister balbierer und baderhandwerker beschwerd und bit*» (Rotenburg, 1525)³⁰. Багато згадок про цей варіант лексеми знаходимо також у давніх записках м. Альтенбург (східнотюринзька говірка), у якому з кінця XVI ст. нотується вже коротка форма: «*Koppis Hans ... Balbierer*» (1528)³¹, «*Beyer, Eustachius ... Balbierer*» (1542)³², «*Goldhahn, Thomas ... Balbierer*» (1552)³³, «*uff der Ecke, Christoff, Balbierer*» (1556)³⁴. Засвідчений він також у гессенському («*muss ain oberkeit das rauch herfur keren und ton wie die balbierer*» — 1536–1537)³⁵ і верхньо- саксонському говорах («*Man sol dem Balbierer das land verbieten, der den schaden wil verhalten*», 1542–1572)³⁶, а також на межі північнобаварського і східнофранксько- го діалектів («*... Und etlich balbierer bestellt*» — Nürnberg, 1563)³⁷. Поширився дисимільований варіант і в алеманське наріччя — верхньоалеманський («*Balbierer (der) Scharer. Tonsor*» — Zürich, 1561) і швабський говори («*ist der mauerer also verwundt aus dem haus komen und zu dem balbierermaister Jörgen Schaller getragen worden*» — Augsburg, 1560; «*eß sollen auch hinfüro alle ambtleüt, gastgeb, würt, balbierer und alle underthonen bey irem ayd alle unfour, unzucht ...*», 1603)³⁸. Однак, порівнюючи поширення *balbir* і *balbierer*, варто зазначити, що прилеглим до території поширення польської мови був саме нижньопрусський діалект. Хоча, на нашу думку, не виключено, що п. *balbierz* виник також під паралельним впливом двох форм назви ремісника (*Balbier* і *balbierer*), адже подвоєння суфікса *-(i)erz* чи *-arz* не є характерним для польської мови.

Результат регресивної дисиміляції (*r* — *r* > *l* — *r*) польська мова засвідчує на початку XVII ст.: «*Balbierz Tonsor*» (Praga, 1605), «*Так kocioł garcowi Przygania i dojmuje, balbierz — balbierzowi*» (1666)³⁹. Цікаво, що пам'ятки білоруської мови фіксують її раніше за польські: «*Панасъ Балберъ*» (Берестя, 1566)⁴⁰, «*Янъ по- стригачъ а Павелъ Балберъ*» (Берестя, 1566)⁴¹, «*пришедши до каменицы пана Кондрата, балбера, ... нашоль есми пана Давыда Корсака окрутне зраненого*» (1602)⁴². Згодом її фіксують українські джерела: «*... пана келемета окрутне зра-*

²⁵ Maschke A. Die Einwohnerzählung im Amt Altenburg im Jahre 1580.— Marburg, 2007.— S. 20.

²⁶ Ibid.— S. 26.

²⁷ Heinzig Fr., Köhler W., Mattis H. Die Bürgerbücher der Stadt Altenburg in Thüringen 1512–1700.— Marburg, 2008.— S. 78.

²⁸ Ibid.— S. 80.

²⁹ Ibid.— S. 123.

³⁰ Frühneuhochdeutsches Wörterbuch...— S. 1986.

³¹ Ruhland W., Riehm H. Häuserbuch der Stadt Altenburg in Thüringen 1450–1865: Die Innen- stadt.— Marburg, 2005.— S. 387.

³² Ibid.— S. 342.

³³ Ibid.— S. 235.

³⁴ Heinzig Fr., Köhler W., Mattis H. Op. cit.— S. 45.

³⁵ Frühneuhochdeutsches Wörterbuch...— S. 1984–1985.

³⁶ Ibid.— S. 1985.

³⁷ Ibid.

³⁸ Ibid.

³⁹ Słownik języka polskiego XVII i l. połowy XVIII wieku...

⁴⁰ Документи Московского архива министерства юстиции.— М., 1897.— Т. 1.— С. 221.

⁴¹ Там же.— С. 222.

⁴² Гістарычны слоўнік беларускай мовы...— С. 186.

нено { ... и по ба^лбѣра по { лали есмо ... » (Володимир, 1572), «... а кгда ... обачили, же балбѣръ ... не можеет ему досыть учинити помочи, послали по лепшого балбѣра» (Луцьк, 1583)⁴³. На основі ремісничого найменування виникають також антропоніми: «Іван Балбиренко» (Ржищів/Канівщина, 1649), «Яско Балбѣръ» (Черкащина, 1649), «Сахно Балбѣренко, (Білоцерківщина, 1649)⁴⁴. У російських пам'ятках зафіксований лише прикметник, утворений саме від цієї форми назви ремісника: «дано изъ государевы аптекарския казны на службу лекаремъ Тобиасова полка ... два сундука, а въ нихъ аптекарскихъ и всякихъ лекарствъ и снастей балберскихъ на сто на одинъ рубль» (1632)⁴⁵.

Різновид назви ремісника з подвійною дисиміляцією датується в польських джерелах наприкінці XVI ст.: «... X. K. wyznawa u infzy iego spolni Antichristowi z nim balwierze» (Kraków, 1583), «Samiż Apoftołowie / iako ś. Marek napisal / chore oleiem pomazowali: ktorzy cyrulikami / y balwierzami nie byli» (Kraków, 1588)⁴⁶, «Dorotha balwierka» (Łódź, 1595)⁴⁷. У той же час з'являється відпрофесійний антропонім: «и Woiciecha Balwierza» (Śądeczczyzna, 1584), «przy ... Macieiu Balwierzu» (Śądeczczyzna, 1589), «U pana Balwirza» (Śądeczczyzna, 1598)⁴⁸, «Georgij Balwierz» (Kraków, 1608)⁴⁹. Згодом білоруські пам'ятки засвідчують: «кости з головы его балвер выбираеть» (1593), «казал жидови балверови мазат себе тэ кгузики» (поч. XVII ст.)⁵⁰, «кунтил ... призвал балвера и з жили ричной кров пустит казал» (поч. XVII ст.), «Аскалпиіа наконецъ в⁸ личбе богѡвъ мають, который балвѣремъ былъ, и лѣкарства спѣрджалъ» (Куцеїнський монастир, 1637)⁵¹. На початку XVII ст. цей варіант назви ремісника задокументований російськими пам'ятками: «Я изъ отъ тѣхъ ранъ лежалъ у балверя шесть недѣль, даль лечьбы 4 рубля» (1609), «сповелисе убите его ... и нанели бритъ балвера его какъ будетъ ему голить браду сирѣчь бритъ, чтобъ ему горло зарѣзаль» (1688)⁵².

Однак цього разу форма назви ремісника з подвійним розподібненням найраніше серед слов'янських мов згадується в українських джерелах: «... мешчанина Малхера Балвера, который шель отъ хорого ...» (Луцьк, 1569), «Мене дей, человека так ... змордованого, для зыстья крови зомдделого, балверови мене ... опатритъ и ни одного припуститъ до мене ...» (Дубно, 1592)⁵³, «змордованого до балвѣра отослал» (1598)⁵⁴, «наперед в голове две раны кривавые шкодливые, одна на чоле стороны правое, другая троха повышей на том же чоле, обе от балвера юж гоеные» (Луцьк, 1609), «... у балвира Рачьковского, недалеко тежъ монастыра ...» (Луцьк, 1639)⁵⁵, «Далемъ ѣм на балвѣра грош. 6» (1657)⁵⁶. Крім цього, «Реєстр війська запорозького 1649 року» фіксує такі відпрофесійні антропо-

⁴³ Картоотека Словника української мови XV — першої половини XVI ст.

⁴⁴ Реєстр Війська Запорозького 1649 року.— К., 1995.— С. 123, 76, 175.

⁴⁵ Словарь русского языка XI–XVII вв.— С. 68.

⁴⁶ Słownik polszczyzny XVI wieku.— Wrocław, 1967.— Т. 2.— С. 20.

⁴⁷ Maczyński J. Nazwiska Łodzian (XV–XIV wiek).— Łódź, 1970.— С. 29.

⁴⁸ Bubak J. Słownik nazw osobowych i elementów identyfikacyjnych Śądeczczyzny XV–XVII w. (imiona, nazwiska, przezwiska).— Kraków, 1992.— Cz. 1.— С. 47.

⁴⁹ Rudnicka-Fira E. Antroponimia Krakowa od XVI do XVIII wieku : Proces kształtowania się nazwiska.— Katowice, 2004.— С. 417.

⁵⁰ Гістарычны слоўнік беларускай мовы...— С. 186.

⁵¹ Там же.— С. 187.

⁵² Словарь русского языка XI–XVII вв.— С. 68.

⁵³ Картоотека Словника української мови XV — першої половини XVI ст.

⁵⁴ Шелудько Д. Німецькі елементи в українській мові // Зб. комісії для дослідження історії укр. мови.— К., 1931.— Т. 1.— С. 21.

⁵⁵ Картоотека Словника української мови XV — першої половини XVI ст.

⁵⁶ Історичний словник українського языка / За ред. Є. Тимченка.— Х.; К., 1930.— Т. 1.— С. 53.

німи: «Яцько *Бальвѣръ*» (Корсуньщина), «Василей *Балвир*» (Стародуб), «Анѣдрушѣко *Балѣвѣръ*» (Білоцерківщина), «Васко *Балѣвѣръ*» (Білоцерківщина), «Игнат *Балѣвѣръ*» (Білоцерківщина), «Степан *Балѣвѣръ*» (Брацлавщина), «Ярема *Балѣвѣръ*» (Полтавщина).

Однак цей варіант також має відповідник у німецькій мові. Є свідчення про *balwirer* на межі східнофранкського і північнобаварського діалектів: «Den *balwirer* nennt ein leuβjeger ...» (Nürnberg, 1562)⁵⁷. Відпрофесійна особова назва зафіксована на сході тюринзького говору: «Ritter Michel *Balwierer*» (Altenburg, 1580)⁵⁸. Досліджуючи питання діалектних витоків для *balwirer*, натрапляємо на твердження П. Візінгера, що форма *balwiere* є пфальцькою і південнофранкською⁵⁹. Свою думку він підкріплює посиланням на публікацію Е. Ваннер, що дослідила звукову систему говірки населеного пункту Цайзенгаузен, який розташований на лінії між Карлсруе і Гайльбронн та належить до південнофранкського говору. Справді, у її публікації вказується на те, що *b* після голосного, а також після *l* і *r* змінюється у *w*, якщо після цього йде *e*, напр.: *hewe-haben*, *halwn-halb*, *kewe-geben*, *ferewe-färben*, *kerewe-gerben*, *salwe-Salbe*⁶⁰. Однак як приклад регресивної дисиміляції *r* — *l* дослідниця наводить дієслово *palwiire* «виконувати функції цирульника» з глухим приголосним *p* замість дзвінкого *b*. Тобто варіант *balwirer*, що засвідчений на межі східнофранкського і північнобаварського говорів, є точнішим відповідником для слов'янського варіанта назви цирульника з регресивною дисиміляцією першого плавного *r* і прогресивною дисиміляцією другого губного *b*. Хоча спільна риса — дисиміляція *b-w* (*palwiire* і *balwirer*) — дозволяє припустити франкське (ймовірно східнофранкське) походження для цього варіанта найменування цирульника.

Різновид польської назви ремісника, що не має відповідника в німецькій мові, це — *barvyerz* / *barwierz*. Подальша хронологія фіксування її в пам'ятках східнослов'янських мов свідчить про те, що прогресивна дисиміляція другого губного (*b*) відбулася саме в польській мові. Польські джерела фіксують її результат ще на початку XVI ст.: «*Barvyerz* barbitonsor; *barvyerze* cirurgici, medicin wlnerum» (бл. 1500)⁶¹, «*Iakom* ya nyeprzyszeth Szamowthor szobyte rownemu dogego Gospody do Slawathnego Marczyzna kyerszka *barwyerasz* Myesczenyna Starey varschewy» (Warszawa, 1505), «*Zafię* iefliby brzemienna niewiafta miała wmacicy ... zranienie bolefnе, Tedy ma być wezwan vmieiętny *barwierz* albo doctor» (Kraków, 1534), «*gdyż* nie wszędy *barwierza* mieć może ...» (Kraków, 1564), «*Zelazna* kopyftka którey *Barwierze* y *Aptekarze* vżywayą» (Królewiec, 1584), «... *Ow* z lifowatym wafem czefze do *Barwierza*» (Kraków, 1600)⁶², «*Barwierz* mu rany odwiiał» (Sądecczyzna, 1602)⁶³. Існує також багато свідчень про відпрофесійні антропоніми: «*Cum Barwero*» (Kraków, 1376), «*Cum Baruerio* de Xance» (Kraków, 1376), «*Cum Barwerzo* de Xans» (Kraków, 1376), «*Commemoratio Johannis Barwyerz, prepositi de Gostin*» (Lubiń, 1440–1500), «*Coram ... Nicolao Barwyerz*» (Sanok, 1443), «*Comitiva Katholdi, sigittariorum ... Barwyerz*» (1471),

⁵⁷ Frühneuhochdeutsches Wörterbuch...— C. 1985.

⁵⁸ Maschke A. Op. cit.— S. 20.

⁵⁹ Wiesinger P. Phonologische Vokalsysteme deutscher Dialekte. Ein synchronischer und diachronischer Überblick // Dialektologie: ein Handbuch zur deutschen und allgemeinen Dialektforschung.— Berlin, 1983.— H. 2.— S. 1042–1075.

⁶⁰ Wanner E. Lautlehre der Mundart von Zaisenhäusen (Fortsetzung) // Zeitschrift für deutsche Mundarten.— 1908.— Jg. 3.— S. 68.

⁶¹ Słownik staropolski... — S. 58.

⁶² Słownik polszczyzny XVI wieku...— S. 20.

⁶³ Bubak J. Op. cit.— S. 47.

«Present(e) ... Iohanne *Barwyrz*, reverendissimi domini ...» (Lwów, 1484)⁶⁴, «*Felicia Barwierka ...*» (Sądeczczyzna, 1567), «uczcziwem panem Janem *Barwierzem*» (Sądeczczyzna, 1574)⁶⁵. Варто зазначити, що відпрофесійний антропонім задокументований понад століття раніше (1376), ніж польська назва ремісника (бл. 1500), та на 22 роки ніж німецька (1398), що може поставити під сумнів посередництво німецької мови в запозиченні її польською і наштовхнути на думку про безпосереднє запозичення з фр. *barbier* «цирульник, фельдшер». З іншого боку, польські особові назви відбивають апокопу після *r* у третьому складі, що характерне для німецької мови при переході від давньоверхньонімецького до середньовірньонімецького періодів (*Barwero*, *Baruerio*, *Barwerzo*, 1376 і *Barwyerz*, 1443). Отже, більш імовірним видається те, що прогресивна дисиміляція другого губного (*b*) відбулася в польській мові на основі н. *barbyer* / *barbier*. Цей варіант (*barvyerz* / *barwyerasz* / *barwierz*) майже повністю витісняє іншу польську назву, утворену за німецьким зразком (*barbirz*). Не можна погодитися з думкою про те, що польський варіант *barwierz* «цирульник» виник у результаті зближення з п. *barwierz* «той, що фарбує сукно», який пов'язаний із свн. *varwer* «т. с.»⁶⁶, радше навпаки: «*Barwyerz a. walkarz fullo*» (Kalisz, 1471), «*Fullo valkarz, follarz albo barvirz, co barvy ssukno ...*» (Osiek, XV ст.)⁶⁷, «*gdyż nie wszędy barwiera mieć może ...*» (Kraków, 1564)⁶⁸. До того часу звичною формою назви фарб'яра була *farbirs/ff(arbyerz*⁶⁹. Отже, відпрофесійні антропоніми *Barwero*, *Baruerio*, *Barwerzo*, *Barwyerz* утворені саме на основі назви цирульника (*barvyerz* / *barwyerasz* / *barwierz*).

Із східнослов'янських мов найраніші свідчення про цей різновид назви ремісника знаходимо в білоруських пам'ятках: «которому жь Ганосу *барверу* братъ нашъ ... тотъ домъ за службу даль» (1507), «... а *барверу* предсе за лекарство заплатити» (Вільно, 1558)⁷⁰, згодом в українських джерелах — «... одинъ *барвер* один пекарев ...» (Володимир, 1552), «Ино оный Якуб *барвирь* поведиль ижъ ... прислали по мене Федора Дюгтя ...» (Луцьк, 1583), «Бо и *ба^pвѣръ* кгды бы хоро { во един днь лѣчил а в други^s занедбаⁿ» (Львів, 1587)⁷¹, «Пашько *Барвѣръ*» (Корсунщина, 1649)⁷².

Однак найбільш видозмінений варіант ремісничої назви, що виник на основі *балвер(ь)*, зафіксований у білоруській мові: «от светлочки, што Давыдъ *болверь* мешкаль, взяли копу одну и грошей сорокъ» (Вітебськ або Могильов, 1610)⁷³. Звідси *болверь* поширюється в українську мову: «*Заледво гири ихъ ... при привалку зъочили ... нѣжли болвѣръ ножицами устригль*» (Київ, 1864)⁷⁴.

Зазначимо також, що функціонування варіантних найменувань цирульника не завжди розмежовувалося у слов'янських і німецькій мовах територіально, а мало подекуди змішаний характер. Це наочно демонструє такий приклад з давніх українських пам'яток: «Она для опатрення его послала по *барбера* до Горухо-

⁶⁴ Słownik staropolskich nazw osobowych.— Wrocław ; Kraków ; Warszawa, 1965.— Т. 1.— S. 106.

⁶⁵ *Bubak J.* Op. cit.— S. 47.

⁶⁶ *Kaestner W.* Op. cit.— С. 91; *Backowski A.* Op. cit.— S. 28.

⁶⁷ Słownik staropolski.— S. 70.

⁶⁸ Słownik polszczyzny XVI wieku...

⁶⁹ Słownik staropolski.— S. 356.

⁷⁰ Гістарычны слоўнік беларускай мовы...— С. 186.

⁷¹ Картогтека Словника української мови XV — першої половини XVI ст...

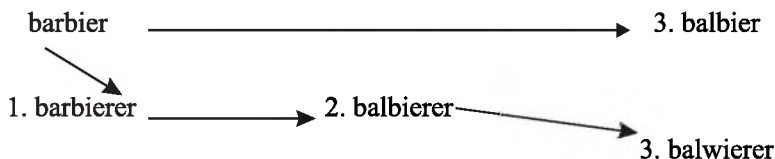
⁷² Реєстр Війська Запорозького 1649 року...— С. 161.

⁷³ Гістарычны слоўнік беларускай мовы...— С. 187.

⁷⁴ Історичний словник українського язика / За ред. Є. Тимченка.— Х. ; К., 1930.— Т. 1.— С. 119.

ва; а кгда ... обачили, же *балбѣръ* ... не можеет ему досыть учинити помочи, послали по лепшого *балбѣра*» (Луцьк, 1583) ⁷⁵. У німецькій середньовічній пам'ятці згадуються вже три варіанти назви ремісника і обґрунтовується, чому *barbierer* є більш правильною формою, ніж *balbierer*: «*Barbierer wirt also besser als balbierer genet / komt her von bart un bierer / bededeut scherer / q. bartscherer / barbier [...]*» (Augsburg, 1616) ⁷⁶.

Аналіз пам'яток різних німецьких діалектів дозволяє подати хронологію фонетичних метаморфоз назви *barbier* у німецькій мові за допомогою такої схеми:

У польській мові н. *barbier* реалізується двома способами: за допомогою прогресивної дисиміляції другого губного (*b*) — *barwierz* і залишаючись без змін — *barbirz*. Перший варіант поширюється в білоруській та українській мовах, другий — у всіх трьох східнослов'янських мовах.

Виходячи з хронології фіксації п. *balbierz* (1605) і *balwierz* (1583), вважаємо, що ці варіанти також запозичені з німецької мови — *Balbier* (1562) / *balbierer* (1525), *balwierer* (1562). Додатковим підтвердженням цього є, наприклад, те, що п. *balwierz* поступово поширюється із заходу країни на схід. У випадку з *balwierz* німецький подвоєний суфікс *-er* не приживається, бо не є характерним для цієї мови. Хоча не можна відкидати ймовірності запозичення з н. **balwir* (< *balbier*). З польської мови останній різновид назви цирульника міг бути запозичений білоруською мовою. Однак сюди він міг також потрапити з української мови, де варіант *балвер* зафіксовано ще раніше (1569), ніж польський відповідник (*balwierz*, 1583), що може свідчити про самостійне утворення з укр. *барвер*. Білоруський варіант (*балберь*, 1566) фіксується раніше за польський відповідник (*balbierz*, 1605), що дозволяє зробити припущення про його самостійне утворення в білоруській мові і можливе поширення в українську мову.

Менш імовірним видається безпосереднє запозичення варіантних ремісничих найменувань (укр. *балвер* і бр. *балберь*) з німецької мови. Малоімовірними, хоч і можливими, є також версії про поширення усіх засвідчених у німецькій мові варіантів назви цирульника на схід (аж до території російської мови), тому що «часова перевага» української та білоруської мов над польською в подальших дослідженнях пам'яток слов'янських мов може не підтвердитися.

(Дрогобич)

T. B. PYTS

BARBIER AND ITS VARIANTS NAMES IN GERMAN, POLISCH AND EAST-SLAVONIC LANGUAGES

The paper is dedicated to the problem of origin of various names of a craftsman *barbier* in German, Polish, Ukrainian, Byelorussian and Russian. The history of investigation of this various names is considered here, the ways of their word-building are studied, their sources and the history of their spread in the investigated languages are studied on the basis of written recollection of the XIV–XIX centuries.

Key words: handicraft name, dissimilation, loan word, dialect, history of language, inter language contacts.

⁷⁵ Картотека Словника української мови XV — першої пол. XVI ст.

⁷⁶ Frühneuhochdeutsches Wörterbuch... — С. 1985.